

Tweede resultatenoverzicht – aanvullend op overzicht uit september 2020¹

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden

Ministerie van LNV, april 2021

¹ Kamerstuk 35 300-XIV, nr. 77. Zie blz.19-20 voor de samenvattende tabel uit het eerste overzicht.

Inleidend

Het realisatieplan van de LNV-visie (juni 2019, [Kamerstuk 35 000-XIV, nr. 76](#)) bevatte ruim honderd voorgenomen beleidsinspanningen. In september 2020 verscheen het [eerste resultatenoverzicht](#) van die beleidsinzet. Daaruit bleek dat een flink aantal beleidsinspanningen tot resultaten heeft geleid, in de zin dat de beleidsinspanning 'geleverd' is volgens plan. Dit tweede overzicht gaat verder in op de beleidsinzet die in het eerste overzicht nog niet de beoogde resultaten had opgeleverd en daarom was gegroepeerd onder het kopje "in uitvoering". Ook bevat het op onderdelen aanvullende informatie over bereikte resultaten, zoals van beleidsinzet die in het plan van juni 2019 nog ontbrak. Denk bijvoorbeeld aan het [Omschakelprogramma](#). Ook het merendeel van deze beleidsinspanningen is nu afgerond. Een kleine twintigtal kan nog niet als gerealiseerd worden beschouwd, deels omdat dit *continue* beleidsinzet betreft.

Zoals ook vastgesteld in het eerste overzicht is het te vroeg om te kunnen bepalen of de inspanningen daadwerkelijk hebben bijgedragen tot het realiseren van de doelen van de visie. De opgedane ervaringen geven wel het vertrouwen dat de beleidsinzet bijdraagt aan de gestage bewegingen die in het eerste overzicht zijn geschetst. We zien dat alle stappen, groot en klein, ongeveer in dezelfde richting gaan en het beleid hiervoor de voorwaarden telkens verbetert.

In dit overzicht schets ik wat er tot nu toe terecht is gekomen van de inzet die in het eerste overzicht nog in uitvoering was. Ten behoeve van de overzichtelijkheid presenteer ik de (ruim 40) nieuwe beleidsresultaten hieronder in een tabel, geordend naar wat ik zie als de hoofdogaven waaraan voldaan moet worden om de transitie naar kringlooplandbouw succesvol te kunnen maken. De inhoud van de resultaten licht ik daarna kort toe per hoofdogave. Vanwege de veelheid aan beleidsinspanningen, zijn deze onderverdeeld in negen hoofdogaven, die sterk geënt zijn op zowel de visie als het realisatieplan.

Hoofdogave	Gerealiseerd september 2020 - maart 2021	In uitvoering
<i>Versterken verdienvermogen</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ondernemerschapagenda ✓ Bekendmaking eerste resultaten agro-nutrimonitor ACM ✓ Aanpak duurzame agrofinanciering ✓ Wetsvoorstel oneerlijke handelspraktijken beschikbaar voor Tweede Kamer 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Wetsvoorstel nieuw pachtbeleid ○ Wetsvoorstel Samenwerking
<i>Concretiseren kringlooplandbouw</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie Gewasbescherming 2030 ✓ Kringlooplandbouwscaan ✓ Verduurzamingsplannen veehouderij ✓ Subsidieregeling brongerichte verduurzaming Stal- en managementmaatregelen ✓ Uitwerking Nationaal programma Landbouwbodems ✓ Nationale eiwitstrategie 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nieuw glastuinbouwconvenant ○ Actualisatie EU-biotechnologiewetgeving ○ Naar nieuw mestbeleid ○ Proefneming Kritische prestatie-indicatoren ○ Kunstmestvervanging uit dierlijke mest onder categorie kunstmest ○ Gebruik reststromen ○ Positie van het dier in de kringlooplandbouw
<i>Waardering voor voedsel vergroten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Nationale handelsmissie ✓ Aanpak top-10 belemmerende regels voedselverspilling ✓ Afspraken met supermarkten 	
<i>Toekomst visserij borgen</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Black box garnalenvisserij ✓ Verduurzaming mosselsector ✓ Noordzeeakkoord 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Actieplan Toekomstbestendig Visserijbeheer IJsselmeergebied
<i>Verbeteren natuur en biodiversiteit</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Wet Stikstof en natuurverbetering ✓ Uitvoeringsprogramma Natuur ✓ Stimulering landschapselementen en agroforestry ✓ Bossenstrategie 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Stimuleren samenwerking rond biodiversiteit
<i>Internationale strategie richten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ NW-Europese conferentie duurzame veehouderij 	<ul style="list-style-type: none"> ○ IMVO-convenant land- en tuinbouw ○ Nationaal strategisch plan nieuw GLB

Hoofdgave	Gerealiseerd september 2020 - maart 2021	In uitvoering
<i>Versterken brede welvaart in de regio</i>	✓ Regio Deals	<ul style="list-style-type: none"> ○ Samenwerken in 15 IBP-VP gebieden ○ Meer experimenteerruimte voor kringlooplandbouw
<i>Kennis en innovatie richten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Publiek-private samenwerkingen ✓ Stimulansen voor kennis en innovatie op het boerenerf ✓ Investeringsregeling Precisielandbouw 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Missiegedreven onderzoek en innovatie
<i>Algemene randvoorwaarden op orde</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Informatie voor boeren en tuinders: Groeien naar Morgen ✓ Raamwerk monitoring kringlooplandbouw v1.0 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Aanpak wet- en regelgeving ○ Mede-eigenaarschap bedrijven en maatschappelijke organisaties ○ Samenwerken in experimenteergebieden ○ 2de Staat van de Kringlooplandbouw

Verdienvermogen om omschakeling mogelijk te maken

Het bedrijfseconomisch perspectief van boeren, tuinders en vissers stoelt nu nog vooral op de combinatie van kostprijsverlaging en intensivering. Voor een volhoudbare sector is het zaak dit perspectief uiteindelijk in te ruilen voor een perspectief dat stoelt op waardevergroting en behoedzaam gebruik van grondstoffen en andere natuurlijke hulpbronnen. Dit moet hun een goed inkomen opleveren en het vooruitzicht dat zij hun bedrijf aan volgende generaties kunnen overdragen.

Gerealiseerd:

✓ *Ondernemerschapsagenda*

Op 15 oktober 2020 is de agrarische ondernemerschapsagenda naar gestuurd ([Kamerstuk 32 670, nr. 199](#)). Deze agenda heeft als doel om boeren economisch perspectief te bieden in de transitie naar kringlooplandbouw. Dit economische perspectief ontstaat primair door ondernemerschap – in de eerste plaats is het de boer zelf die zijn eigen verdienvermogen versterkt. De boer staat daar echter niet alleen voor. De agrarische ondernemerschapsagenda gaat in op de rol van de overheid, naast ketenpartners en consumenten, in het creëren van voldoende ruimte en een gunstig klimaat voor agrarisch ondernemerschap. De agenda is opgebouwd op de volgende vier pijlers: (i) het stimuleren van (nieuw) ondernemerschap, (ii) het belonen van publieke diensten, (iii) het versterken van de marktmacht van agrariërs en (iv) het bevorderen van een gelijk spelveld. Het is een brede agenda met verschillende initiatieven, acties en resultaten. De inhoud van deze agenda is mede gebaseerd op het rapport van de Taskforce Verdienvermogen kringlooplandbouw onder leiding van Hester Maij.

✓ *Bekendmaking eerste resultaten agro-nutrimonitor ACM*

In 2019 is de Autoriteit Consument en Markt (ACM) gestart met de monitor prijsvorming in de voedselketen (agro-nutrimonitor). Voor zes producten laat de monitor voor elke schakel in de keten zien welke prijs ondernemingen betaalden voor inkoop van een product en wat de verkoopprijs was. De monitor beschrijft voor deze zes producten ook de verschillen in prijsopbouw tussen de reguliere en de duurzame variant daarvan. De monitor dient ter ondersteuning van de dialoog met en tussen ketenpartijen over dit onderwerp, en biedt de overheid aanknopingspunten om eventueel gericht beleid te voeren. De eerste resultaten van de agro-nutrimonitor zijn in oktober 2020 door de ACM gepubliceerd. Hierover heb ik de Tweede Kamer geïnformeerd bij brief van 15 oktober 2020 ([Kamerstuk 31 532, nr. 256](#)). Inmiddels is de ACM begonnen met de nadere invulling van de agro-nutrimonitor 2021, waarvan de resultaten in het najaar worden verwacht.

✓ *Aanpak duurzame agrofinanciering*

Op 22 december 2020 is de Kamerbrief over agrofinanciering naar de Kamer gestuurd ([Kamerstuk 28 625, nr. 287](#)). Onderdeel van deze brief was het onderzoek dat Wageningen Economic Research (WEcR) in 2020 in opdracht van LNV heeft uitgevoerd naar het financieringslandschap van de land-

en tuinbouw. Uit rondetafelbijeenkomsten die het ministerie in dit kader georganiseerd heeft met vertegenwoordigers uit de sector alsook met financiers, kwam naar voren dat het een grote opgave is om de grote groep boeren en tuinders aanzienlijke verduurzamingsstappen te laten zetten. In de transitie naar duurzame land- en tuinbouw is behoefte aan een consistent langetermijnbeleid en evenzeer is een goed verdienvermogen daarbij van essentieel belang, waaraan ik ook werk via de hierboven genoemde agrarische ondernemersagenda. Het stimuleren van duurzame agrofinanciering maakt daarvan onderdeel uit. Ik blijf me er dan ook in de bredere context van het versterken van het verdienvermogen voor inzetten dat de omslag naar duurzame landbouw en de continuïteit van bedrijven financieerbaar is en blijft.

✓ *Wetsvoorstel oneerlijke handelspraktijken beschikbaar voor Tweede Kamer*

Dit wetsvoorstel, waarmee de Richtlijn (EU) 2019/633 wordt geïmplementeerd, beoogt een zestiental handelspraktijken te verbieden die een negatieve invloed hebben op innovatie, investeringen en ontwikkeling van economisch vitale bedrijven. De ACM wordt aangewezen als verantwoordelijk toezichthouder. Ook wordt de wettelijke mogelijkheid gecreëerd om een geschillencommissie aan te wijzen waar boeren terecht kunnen voor laagdrempelige en onafhankelijke geschilbeslechting.

Eind september 2020 is de Raad van State tot een advies gekomen. Dit advies spitste zich toe op een drietal onderwerpen: 1. Vaststellen omzegtgrenzen, 2. Alternatieve geschillenbeslechting, 3. Boetemaximum. Deze opmerkingen zijn in het 'nader rapport' van een inhoudelijke reactie voorzien, en waar nodig zijn het wetsvoorstel en de memorie van toelichting erop aangepast. Vervolgens is het wetsvoorstel medio november 2020 ingediend bij de Tweede Kamer. Eind december 2020 is het 'verslag' uitgebracht, met daarin de schriftelijke vragen van de verschillende Kamerfracties. In een nota zijn deze vragen beantwoord; deze heb ik eind januari 2021 naar de Kamer gestuurd ([Kamerstuk 35 642, nr. 6](#)). De Wet is inmiddels door de Eerste en Tweede Kamer aangenomen en zal binnenkort worden gepubliceerd in het Staatsblad.

In uitvoering:

○ *Wetsvoorstel nieuw pachtbeleid*

Een nieuw pachtbeleid moet ertoe bijdragen dat pachtende boeren kunnen investeren in het bedrijf en de bodem, en dat (jonge) boeren meer mogelijkheden krijgen om via pacht een gezond bedrijf op te bouwen. Dit door een langjarige relatie tussen pachter en verpachter te bevorderen, en zo duurzaam bodembeheer te stimuleren en (jonge) boeren te helpen lang lopende toegang tot grond te krijgen. De Kamer heeft het wetsvoorstel dat dit beleid moet vormgeven vanwege de demissionaire status van het kabinet controversieel verklaard en kan daarom niet in consultatie worden gebracht.

Het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) zal bij de openbare inschrijving voor de geliberaliseerde pacht meer grond gaan verpachten aan agrarische ondernemers die zich gaan aansluiten of aangesloten zijn bij duurzaamheidscertificaten, zoals SKAL, dat toeziet op biologische productie. Bovendien zal het RVB de komende periode een proefproject inrichten, waarbij pachters er op vrijwillige basis voor kunnen kiezen om het gebruik van bepaalde gewasbeschermingsmiddelen te verminderen of te stoppen. In het kader van de regio deal Natuurinclusieve landbouw is een verkenning gaande naar hoe we kunnen anticiperen op een eventuele herziening van de pachtwetgeving. Voor de kortlopende pacht op percelen van de medeoverheden is dit relatief simpel, maar voor langlopende pacht is dit juridisch uitdagender. Dit experiment zal zorgen voor snellere verduurzaming in Noord-Nederland en kan tevens lessen opleveren voor de herziening van de pachtwetgeving.

Aanvullend aan de beleidsinzet rond pacht: zoals ook genoemd in de aanbiedingsbrief van de NOVI aan uw Kamer is het kabinet voorstander van een actievere Rijksrol rond grondmobiliteit. Onder voortouw van het ministerie van Binnenlandse Zaken zullen in een verkenning de risico's en financiële randvoorwaarden die aan de orde zijn bij een actief grondbeleid worden onderzocht, inclusief de mogelijke totstandkoming van een Rijksontwikkelbedrijf (ROB). Na het debat over de Wet Stikstof en Natuur op 10 december 2020 heeft de Tweede Kamer enkele moties aangenomen die betrekking hebben op grondvraagstukken ([Kamerstuk 35 600, nrs. 38, 44 en 47](#)). Over de uitvoering van deze moties zal ik de Tweede Kamer in het kader van het stikstofbeleid nader informeren.

o *Samenwerking: voorstel tot wijziging van de Mededingingswet*

Het kabinet stelt een wijziging van de Mededingingswet voor om de bijzondere positie van de landbouw- en visserijsector te verduidelijken en te expliciteren. Het Voorstel van 'wet tot wijziging van de Mededingingswet in verband met het expliciteren van de uitsluiting van het kartelverbod van gedragingen' is op 30 november 2020 aan de Afdeling advisering van de Raad van State aangeboden. Op 17 februari heeft de Raad van State een blanco positief advies uitgebracht op het wetsvoorstel dat de Mededingingswet wijzigt. Op 16 maart jl. is het wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer. Tijdens de procedurevergadering van 11 mei zal worden besloten of het wetsvoorstel controversieel wordt verklaard.

Naast deze wetswijziging wordt er gewerkt aan een inventarisatie van concrete kansen en belemmeringen voor samenwerking binnen de agrarische sector. Hiertoe heb ik per 1 mei 2021 de heer Ferd Crone aangesteld als kwartiermaker om een functieomschrijving en profielschets op te stellen van een later aan te stellen Samenwerkingsambassadeur, in lijn met de motie hierover van het lid Geurts².

Concretiseren kringlooplandbouw

Het realiseren van kringlooplandbouw is een omvangrijke opgave en vergt een omschakeling in het gehele agrocomplex. Deze omschakeling is nodig voor een toekomstbestendige landbouw in Nederland en om de volgende generaties te laten delen in een duurzame toekomst. De urgentie hiervan wordt bevestigd door actuele ontwikkelingen met forse consequenties, zoals de afspraken in het klimaatakkoord en de stikstofproblematiek. Het perspectief van kringlooplandbouw, waarin emissies brongericht worden aangepakt en waarin de kringlopen worden gesloten, is daarom van des te groter belang. Maar er is nog veel ontwikkelwerk en andere concretisering nodig om kringlooplandbouw voldoende hanteerbaar te maken.

Gerealiseerd:

✓ *Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie Gewasbescherming 2030*

Het Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie gewasbescherming 2030 is op 28 september 2020 naar de Tweede Kamer gestuurd ([Kamerstuk 27 858, nr. 518](#)). Dit programma bevat verschillende acties om de doelen – naar weerbare planten en teeltsystemen, verbinden land- en tuinbouw met natuur, nagenoeg geen emissies naar het milieu en nagenoeg geen residuen op producten voor voedselconsumptie – te realiseren. De betrokken partijen stellen gezamenlijk een jaarprogramma 2021 op waarin de prioriteiten voor dat jaar zullen worden opgenomen. Dit jaarprogramma zal naar de Tweede Kamer worden gestuurd.

✓ *Kringlooplandbouwscan: Groeien naar morgen*

Veel ondernemers gaven aan dat ze wel willen investeren in duurzame landbouw, maar dat ze het lastig vinden om daarbij de goede keuzes te maken. Vooral over investeringen in kringlooplandbouw, zo bleek, bestond veel onduidelijkheid, specifiek over de vraag welke investeringen het best bij het bedrijf zouden passen en of die investeringen terugverdiend zouden kunnen worden. Om ondernemers te helpen de juiste keuzes te maken heb ik opdracht gegeven voor de ontwikkeling van de [Kringlooplandbouwscan](#). De scan resulteert in een advies over de regelingen bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) die relevant zijn voor het bedrijf van de betreffende ondernemer, attendeert de ondernemer op artikelen op Groen Kennisnet die aansluiten bij het bedrijf, en verwijst naar verhalen op het [Platform Kringlooplandbouw](#) van collega-agrariërs die al bezig zijn met kringlooplandbouw. De kringlooplandbouwscan maakt onderdeel uit van de website [Groeien naar morgen](#).

✓ *Verduurzamingsplannen veehouderij*

Op 22 oktober 2020 is de Kamer geïnformeerd over de voortgang van het programma duurzame veehouderij ([Kamerstuk 28973, nr. 239](#)). De verschillende dierlijke sectoren (melkvee, varkens, pluimvee, geiten) zijn aan de slag gegaan met de uitvoering van hun integrale duurzaamheidsplannen. Enkele voorbeelden van concrete vooruitgang zijn de ontwikkeling van benchmarks om dierenwelzijn en diergezondheid te verbeteren en de ontwikkeling van de Biodiversiteitsmonitor. Ook de insectensector heeft inmiddels een integraal plan opgesteld.

² Kamerstuk 35000-XIV, nr. 81.

Daarnaast heeft onder andere de inspiratiedag 'De veehouderij van de toekomst: duurzaam en marktgericht' plaatsgevonden en hebben partijen uit de verschillende afzetkanalen plannen gemaakt om de vraag naar duurzame producten uit de markt te vergroten.

✓ *Subsidieregeling brongerichte verduurzaming stal- en managementmaatregelen*

In mijn brief van 5 februari 2021 heb ik de Tweede Kamer geïnformeerd over de uitkomsten van de eerste openstelling van de innovatie- en investeringsmodule van de Subsidie modules brongerichte verduurzaming stal- en managementmaatregelen (Sbv). Met brongerichte verduurzaming van stallen worden emissies van ammoniak, broeikasgassen, fijnstof en geur integraal verminderd. Het aantal aanvragen was boven verwachting. Op de website van RVO staat een [samenvatting van de goedgekeurde projecten](#). Op 24 februari 2020 is de innovatiemodule voor de tweede keer opengesteld. Op korte termijn zal naar verwachting ook de investeringsmodule weer worden opengesteld.

✓ *Uitwerking Nationaal programma Landbouwbodems*

Het doel van het [Nationaal Programma Landbouwbodems](#) is om publieke en private partijen te committeren aan het streefdoel: alle Nederlandse landbouwbodems duurzaam beheerd in 2030 door gezamenlijke (publieke en private) inspanningen. Op 11 november 2020 is er een online bodemtop gehouden. In januari en februari 2021 wordt deze gevolgd door inhoudelijke sessies waarin op verschillende thema's zal worden ingegaan en de discussie kan worden gevoerd. Onder leiding van Jan Jacob van Dijk is in 2020 met ketenpartijen een zestal afspraken gemaakt over het invullen van duurzaam bodembeheer. Deze afspraken gaan onder andere over eenduidig meten van bodemkwaliteit, belonen van duurzaam beheer, delen van kennis, databeheer en innovatieopgaven.

Op bijna 1.200 landbouwpercelen verdeeld over het land is de bodemkwaliteit gemeten op zowel chemische, fysische als biologische indicatoren. Deze nulmeting van de kwaliteit van de Nederlandse landbouwbodems is eind 2020 afgerond. Begin 2021 wordt er een sessie met deskundigen uit het hele land georganiseerd voor duiding van deze nulmeting.

Het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer heeft in 2020 een meerjarige subsidie gekregen om vorm te geven aan kennisverspreiding over duurzaam bodembeheer. In samenwerking met het NAJK wordt kennis verspreid onder mbo-studenten. Ook worden er brede bodemadviseurs opgeleid. Op regionaal niveau worden via het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland en Regio Deals diverse pilots en initiatieven ondersteund. Zo maakt duurzaam beheer van landbouwbodems deel uit van een aantal van deze nieuwe deals, waaronder de Regio Deal Zuidoost Friesland en Zuid-Hollandse Delta.

Er is veel onderzoek uitgevoerd in 2020, en dit zal in 2021 worden voortgezet. In de Publiek-Private Samenwerking Beter Bodembeheer wordt onderzoek verricht binnen verschillende thema's, zoals grondbewerking, bodembioïologie en organische stofbeheer. Er wordt niet alleen naar maatregelen gekeken, maar ook naar de kosten en baten en naar instrumenten om de bodemkwaliteit te beoordelen en te volgen in de tijd. In het LNV-onderzoeksprogramma Slim Landgebruik wordt gewerkt aan de onderbouwing van maatregelen die bij kunnen dragen aan het vastleggen van koolstof in de bodem. Er worden metingen verricht in langetermijnexperimenten, er is praktijkonderzoek waarbij akkerbouwers en veehouders zijn betrokken en er wordt gekeken naar verdienmodellen.

✓ *Nationale eiwitstrategie*

De Nationale Eiwitstrategie is op 22 december 2020 aan de Tweede Kamer gestuurd ([Kamerstuk 35 570-XIV, nr.70](#)). In deze strategie zijn meer dan 25 maatregelen benoemd voor de komende jaren. Een groot aantal onderdelen van deze Nederlandse strategie worden reeds uitgevoerd, zoals het faciliteren van de Werkgroep Insecten en de meerjarige investering in het vierjarige kennisbasisprogramma van de WUR Proteins for Life.

Komend jaar zullen de nieuwe maatregelen in deze strategie verder worden opgepakt, zoals de call voor praktijkgericht onderzoek naar microbiële eiwitbronnen in veevoer en pps-onderzoek naar veilig gebruik van keukenafval in Ecofeed. De Green Deal Vlinderbloemigen zal in 2021 vorm gaan krijgen in samenwerking met stakeholders uit de gehele keten en wetenschappers op het gebied van veredeling en duurzame teeltoptimalisatie.

Een aantal beleidsmaatregelen kan in de komende jaren worden aangescherpt naar aanleiding van uitkomsten van reeds lopend onderzoek, zoals het pps-programma Echte en eerlijke Prijs van Voedsel. Ten slotte zullen onderdelen van de strategie pas verder opgepakt worden als de

Europese wetgeving dit toelaat. Bijvoorbeeld het veilig gebruik van diermelen in veevoeder voor varkens en kippen. In samenwerking met het ministerie van VWS en stakeholders uit de gehele eiwitketen, zal de komende jaren deze strategie tot uitvoering komen om de missiedoelen te bereiken.

In uitvoering:

○ *Nieuw glastuinbouwconvenant*

Het streven was om in het najaar van 2020 afspraken vast te leggen in een nieuw glastuinbouwconvenant voor de periode 2020-2030. De glastuinbouwsector heeft de ambitie om in de komende tien jaar de CO₂-emissie te halveren. Het beschikbare bedrag voor de glastuinbouw vanuit de klimaatopgave is 250 miljoen euro voor de periode tot en met 2030. Het opstellen van het convenant heeft door de coronacrisis en de lastenstijging vanuit de ODE en de beschikbaarheid van externe CO₂ evenwel vertraging opgelopen. Eind 2020 is, met de start van het transitiecollege Kas als Energiebron, begonnen met de voorbereidingen voor het nieuwe convenant. Het is de verwachting dat het convenant in de tweede helft van 2021 afgerond kan worden.

○ *Actualisatie EU-biotechnologiewetgeving*

In 2020 is de Europese Commissie gestart met onderzoek naar de toepassing van nieuwe veredelingstechnieken, waarbij tevens wordt bekeken of de regelgeving nog afdoende is toegepast op nieuwe ontwikkelingen. Het onderzoek loopt en resultaten worden in de eerste helft van 2021 verwacht. De uitkomsten van dit onderzoek zullen leiden tot conclusies van de Europese Commissie en indien gepast een voorstel voor wijziging van regelgeving. Dit is een belangrijke stap voor verruiming van de toepassing van nieuwe veredelingstechnieken, zoals CRISPR-Cas, mits daarbij geen soortengrenzen worden overschreden.

○ *Naar een nieuw mestbeleid*

Op 8 september 2020 heb ik de Kamer per brief geïnformeerd over de contouren voor een toekomstig mestbeleid ([Kamerstuk 33 037, nr. 374](#)). In het daaropvolgende algemeen overleg Mestbeleid op 4 november heb ik u toegezegd te komen met een routekaart over de verdere uitwerking. Deze heb ik de Kamer [op 13 april 2021 aangeboden](#). De routekaart is erop gericht om te zorgen dat voor een volgend kabinet de nodige voorbereidingen zijn getroffen voor de verdere invulling van het toekomstige mestbeleid. De brief schetst ook enkele mogelijke hoofdlijnen van de verkenning naar een Afrekenbare Stoffen Balans.

○ *Proefneming kritische prestatie-indicatoren*

Transparantie over de duurzaamheidsprestaties die een agrarisch ondernemer levert, is onontbeerlijk om tot passende betalingen te kunnen komen. Kritische prestatie-indicatoren (kpi's) geven die gevraagde duidelijkheid over een aantal concrete beleidsdoelen en bieden handelingsperspectief voor de ondernemer. Drempel- en streefwaarden, onderbouwd en door deskundigen en getoetst in de praktijk, geven richting en houvast. Daardoor wordt inzicht verkregen in hoe prestaties bijdragen aan het realiseren van de maatschappelijke opgaven wat betreft klimaat, biodiversiteit, waterkwaliteit en -kwantiteit, bodemkwaliteit, luchtkwaliteit, natuur, landschap en dierenwelzijn. Uiteindelijk maakt dit beloning van de geleverde prestaties mogelijk. De afgelopen jaren zijn in enkele sectoren en gebieden reeds eerste ervaringen opgedaan met het ontwikkelen en toepassen van kpi's. Het Louis Bolk Instituut en het adviesbureau voor kringlooplandbouw Boerenverstand hebben in opdracht van het ministerie van LNV een advies opgesteld waarin is geïnventariseerd welke initiatieven reeds zijn ontwikkeld en hoe op basis hiervan tot een integrale set van kpi's kan worden gekomen. Op basis van dit advies is besloten samen met kennisinstellingen, ketenpartijen en gebieden pilots uit te voeren om te onderzoeken welke kpi's het beste kunnen worden gekozen en hoe in de praktijk ervaring kan worden opgedaan met het werken met kpi's. De vijf experimenteergebieden voor kringlooplandbouw waarmee LNV samenwerkt spelen hierin een prominente rol, maar ook ervaringen in andere regio's en die van ketenpartijen worden meegenomen. Het opzetten van de pilots en het ontwikkelen van een integrale set kpi's ondersteun ik vanuit (hoofdzakelijk) het kennis- en innovatie-instrumentarium. Het streven is eind 2021 een voorstel voor een gedragen 'basisset' van kpi's gereed te hebben

✓ *Kunstmestvervanging uit dierlijke mest onder categorie kunstmest*

Op het gebied van kunstmestvervangers zijn de afgelopen periode verschillende pilots uitgevoerd. Het dossier van de kunstmestvervanging ligt momenteel in Brussel. Het onderzoeksrapport is klaar.

Daaruit blijkt dat het technisch mogelijk is om kunstmest te vervangen door producten uit dierlijke mest. Het is nu aan de Europese Commissie om dit advies van de onderzoekers om te zetten in beleid. Op het moment van schrijven beziet de Commissie welk beleidsinstrument daartoe het meest geschikt is. De Nederlandse inzet is om snel gebruik te kunnen maken van deze mogelijkheid, bij voorkeur generiek.

✓ *Gebruik reststromen*

Er zijn op diverse vlakken gesprekken met het bedrijfsleven gaande over het opnieuw voor voeding of diervoeder gebruiken van alle niet door de mens geconsumeerde restproducten uit de voedselproductie en voedselconsumptie. Het gebruik van reststromen uit de voedselproductie in diervoeders is ook onderdeel van de Nieuwe eiwitstrategie (zie boven), waarbij het bedrijfsleven is gevraagd naar belemmeringen die bedrijven ervaren bij de benutting. Een deel van de door het bedrijfsleven gewenste veranderingen vergt wijziging van Europese regelgeving. Daarvoor moet in ieder geval eerst - op basis van nader wetenschappelijk onderzoek - komen vast te staan dat die toepassingen geen onaanvaardbare risico's opleveren voor mens, dier en milieu.

Om het gebruik van reststromen in de toekomst een extra impuls te geven heb ik in 2020 Wageningen Universiteit en Research Center opdracht gegeven een overzicht te creëren van circulaire benutting van reststromen in Nederland, om hiermee verbeterkansen te kunnen identificeren door middel van een afwegingskader. De resultaten van dit onderzoek worden eind 2021 verwacht. Verder verkent LNV, in samenwerking met de sector, de mogelijkheden voor de benutting van bruikbare, minder omvangrijke reststromen bij lokale voedingsmiddelenproducenten en van een geschikt certificeringssysteem voor het aanleveren van deze reststromen bij diervoederproducenten, om het aandeel aan voormalige voedingsmiddelen in diervoeder verder te vergroten.

✓ *Positie van het dier in de kringlooplandbouw*

LNV werkt aan de borging van de positie van het dier in de omslag naar kringlooplandbouw, zowel wat betreft dierenwelzijn als diergezondheid. Het uitgangspunt hierbij is dat houderijsystemen zich aanpassen aan de (natuurlijke) behoeftes van het dier in plaats van andersom. Om inzichtelijk te krijgen dat de positie van het dier daadwerkelijk verbetert, is het noodzakelijk concrete randvoorwaarden vast te stellen die het mogelijk maken om het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid te kunnen meten. Als eerste stap heb ik daarom de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA) om een zienswijze gevraagd, om duidelijk te maken wat de randvoorwaarden zijn voor een veehouderij waarin het dier een positieve staat van welzijn ervaart. Ik heb hiermee tevens invulling gegeven aan de motie-Ouwehand over het opstellen van concrete randvoorwaarden ten aanzien van dierenwelzijn ([Kamerstuk 35 300-XIV, nr. 57](#)). Deze zienswijze verwacht ik aan het einde van het eerste kwartaal van dit jaar te ontvangen. Vervolgstep is om samen met stakeholders de uitkomsten en aanbevelingen uit deze zienswijze te bespreken en onderdeel te maken van de omslag naar een circulaire en dierwaardige veehouderij.

Waardering voor voedsel vergroten

De omslag naar kringlooplandbouw vraagt om meer waardering van consumenten voor de inspanningen van boeren, tuinders en vissers. Voedselverspilling is daarom een prioriteit voor het kabinet, omdat voedselverspilling geen recht doet aan de waarde van voedsel en aan de mensen die het voedsel hebben gemaakt. Bewustzijn over de herkomst van ons voedsel draagt eraan bij dat consumenten minder voedsel verspillen en andere keuzes maken in hun aankoopgedrag.

Gerealiseerd:

✓ *Nationale handelsmissie*

Op 5 oktober 2020 heeft de [Nationale Handelsmissie Korte Keten](#) plaats gevonden. Deze bijeenkomst was vanwege de coronamaatregelen volledig online en bestond uit vier elementen: een videoserie over pioniers in de korte keten, een webcast met ondernemers, gedeputeerden en de TaskForce Korte Keten, een catering deal (Eten uit de Korte Keten) en een intentieverklaring tussen de Taskforce Korte Keten, provincies en het ministerie van LNV om korte ketens te blijven stimuleren.

Onder de vlag van de Nationale Handelsmissie volgt in het voorjaar van 2021 een bijeenkomst over certificering van landbouwproducten. De aandacht voor korte ketens, de relatie van boeren met

hun directe omgeving en een goed verdienmodel vragen om blijvende aandacht van het ministerie. Het thema 'Dichtbij boert beter' van de Nationale Handelsmissie past perfect hierbij.

✓ *Aanpak top-10 belemmerende regels voedselverspilling*

Op 31 augustus 2020 ([Kamerstuk 31 532, nr. 254](#)) is de top 10 gepubliceerd van de meest kansrijke mogelijkheden om spelregels te veranderen. Er is samen met bedrijven, maatschappelijke organisaties en experts een inventarisatie gemaakt van de (wettelijke) belemmeringen bij het tegengaan van voedselverspilling. Daarbij is gekeken naar de impact en de haalbaarheid. Per punt wordt gezien hoe dit het beste opgepakt kan worden, met welke partijen en in welke gremia. Er volgt een implementatiestrategie voor de periode 2021 – 2024. De volgende punten zijn inmiddels opgepakt:

- Petfeed-normen ontkoppelen van normen voor food/livestock feed, zodat voedselresten wel gebruikt kunnen worden in diervoer (onder de voorwaarde van gezondheid van het dier),
 - Inzetten op aanpassing van Europese wetgeving over diervoeding (o.a. Feedban) om zo het gebruik van rest- en zijstromen met mogelijke (sporen van) dierlijke (bij-) producten vanuit keten voor diervoeder mogelijk te maken.
 - Verduidelijken van de houdbaarheidsdata (THT/TGT) bij consumenten en bedrijven.
- Jaarlijks zal een aantal punten geselecteerd worden voor verdere verdieping en per punt worden de resultaten en bevindingen gepubliceerd.

✓ *Afspraken met supermarkten over bijdrage aan kringlooplandbouw*

In september 2020 heb ik de Kamer geïnformeerd over de afspraken die gemaakt zijn met supermarkten ([Kamerstuk 31 532, nr. 255](#)) ter verbetering van het bedrijfseconomisch perspectief voor boeren die bovenwettelijke duurzaamheidsprestaties leveren. Een breder aanbod van duurzame producten, betere monitoring en verdere vermindering van voedselverspilling zijn onderdelen van de afspraken.

Een van de afspraken gaat over *ketensamenwerking voor verdere verduurzaming*. Supermarkten hebben aangegeven continu in gesprek te zijn met hun ketenpartijen over verduurzaming van ketens. Strategische ketensamenwerking binnen gesloten ketens, waarbij alle ondernemers in de keten bekend zijn en partijen bovenwettelijke eisen voor verduurzaming kunnen stellen, speelt hierbij een belangrijke rol. De afgelopen maanden heeft de supermarktbranche samen met diverse ketenpartijen en het ministerie van LNV verder gewerkt aan het formaliseren van het marktprogramma verduurzaming dierlijke producten. Doel van dit netwerk is het vergroten van het bestaande marktaandeel duurzamere dierlijke producten met bovenwettelijke duurzamere prestaties in alle afzetkanalen.

Ook het vergroten van het *aanbod van regio- en streekproducten* is een van de afspraken. Het ministerie van LNV heeft hierin verder geïnvesteerd met de online Nationale Handelsmissie in oktober 2020, die in het voorjaar van 2021 een vervolg zal krijgen (zie ook hierboven). Ook heb ik eind 2020 een online conferentie belegd met Noordwest-Europese lidstaten, bedrijven en ngo's uit Noordwest-Europa om de markt voor duurzame dierlijke producten te versterken (zie voor meer informatie hieronder bij 'Internationale strategie richten'). De supermarktbranche geeft met diverse initiatieven en campagnes veel aandacht aan streek- en regionale producten in het schap.

Een andere afspraak betreft het stimuleren van *samenwerking binnen de wet Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven*. De nota naar aanleiding van een overleg over het wetsvoorstel is op 30 september 2020 naar de Kamer gestuurd ([Kamerstuk 35 247, nr. 7](#)). Sindsdien ligt dit wetsvoorstel in de Kamer voor parlementaire behandeling. In januari 2020 heeft de Kamer het wetsvoorstel controversieel verklaard, met als gevolg dat hierop geen voortgang is geboekt. Brancheorganisatie CBL heeft overleg met de ACM over mogelijke ruimte om ook los van dit wetsvoorstel verduurzaming te bewerkstelligen.

De mogelijkheden voor het *verbeteren van transparantie* via een duurzaamheidsrapportage en datadelen worden momenteel, samen met de brancheorganisaties FNLI, CBL en Veneca, verkend. Conform de motie-Snellers/De Groot ([Kamerstuk 31 532 nr. 246](#)) onderzoeken we wat de juiste methode hiervoor is. Daarom is ook de WUR aangesloten bij de werkgroep. Het doel is toe te werken naar een haalbare aanpak. De eerste vervolgstap is een analyse van wat er nu al wordt gerapporteerd in verslagen, wat daarin ontbreekt en hoe [The Sustainability Consortium](#) of een andere methode hieraan kan bijdragen. De supermarktbranche werkt onder andere via deelname in [Fresh Upstream](#) aan transparantie. Doel hiervan is met andere ketenpartners te komen tot een uniforme, digitale informatiestandaarden in de internationale versketen. Supermarkten participeren ook in het publiek-private onderzoeksproject [Transparant, gezond & duurzaam](#) – in 2019 gestart

om te komen tot manieren om consumenten beter te ondersteunen bij het maken van gezonde en duurzame keuzes.

Over de gezamenlijke inzet op een lagere *voedselverspilling* heb ik de Kamer in augustus 2020 bericht ([Kamerstuk 31 532, nr. 254](#)). Een belangrijk resultaat is dat de cijfers over verspilling op retailniveau nu op orde zijn. Uit de meest recente rapportage van de grootste groep retailers blijkt dat gemiddeld 1,7% van het voedsel in de schappen niet wordt verkocht. Daarmee draagt de retail voor 10% bij aan de totale voedselverspilling in Nederland. Met deze 'nulmeting' heeft de retail zelf inzicht in de reststromen én kan het de resultaten van acties beter monitoren om verspilling van voedsel verder terug te dringen. Dit helpt de bredere beweging om grondstoffen effectiever te benutten in de keten. Het streven van onder andere de supermarkten is om deze monitor periodiek te herhalen om zo inzicht te houden in de vooruitgang.

In genoemde Kamerbrief over de afspraken met supermarkten heb ik aangekondigd een verkenning uit te willen voeren naar een *reële vleesprijs*, waarbij de opbrengsten gebruikt zullen worden voor het verduurzamen van de vleesproductie. Ik heb Wageningen Economic Research (WecR) opdracht gegeven deze verkenning uit te voeren. Aan WecR is specifiek gevraagd om te kijken naar de verschillende mogelijkheden van uitvoering van een reële vleesprijs, waarvan de meerprijs ten goede kan komen aan duurzame veehouders en waar belanghebbenden zich aan willen verbinden.

Toekomst visserij borgen

Ook voor de visserij is er een opgave om te verduurzamen en verspilling te voorkomen. Van belang is dat er goede perspectieven zijn voor een veerkrachtige sector in een omgeving waarin steeds meer functies gecombineerd worden.

Gerealiseerd:

✓ *Black box garnalenvisserij*

Om het toezicht op de garnalenvisserij in beschermde gebieden doelmatiger en doeltreffender te maken, worden de black boxen die garnalenvissers nu aan boord hebben verbeterd. Na het doorlopen van een zogenaamd NEN-normalisatie/certificatietraject en aanpassing van de huidige black boxen zullen alle vissersvaartuigen medio 2021 worden uitgerust met een vernieuwde black box voor plaatsbepaling en visactiviteit. Parallel wordt een normalisatietraject gestart voor een black box die het toegestane motorvermogen van het vissersvaartuig registreert.

✓ *Verduurzaming mosselsector*

Via het mosselconvenant zijn afspraken gemaakt over een stapsgewijze afbouw van de mosselzaadvisserij in het sublitoraal van de Waddenzee. Met de realisatie van het optimalisatieplan mosselpercelen Waddenzee en Oosterschelde wordt naar verwachting in het eerste kwartaal van 2021 de derde sluitingsstap in de mosseltransitie afgerond. Daarmee zal 35,7% van de Waddenzee gesloten zijn voor de mosselzaadvisserij.

Onlangs hebben de convenantpartners nieuwe afspraken gemaakt voor de periode ná 2020, met als doel om de bodemmosselzaadvisserij in de Waddenzee geheel beëindigd te hebben in 2029, op voorwaarde dat het daarbij lukt om het economisch perspectief van de mosselsector te behouden. Deze afspraken zijn vastgelegd in een addendum bij het mosselconvenant.

✓ *Noordzeeakkoord³*

Het advies van de heer Joustra en mijn appreciatie bij dit advies zijn op respectievelijk 14 september 2020 ([Kamerstuk 33 450, nr. 77](#)) en 27 november ([Kamerstuk 33 450, nr. 79](#)) aan de Tweede Kamer gezonden, tezamen met de appreciatie van de minister van Infrastructuur en Waterstaat bij het advies over de governance van het Noordzeeakkoord. Na de behandeling van het Noordzeeakkoord in de Tweede Kamer op 27 januari 2021 kan de uitvoering van start. Het Noordzeeoverleg voert hierover op consensus gericht overleg onder leiding van de nieuwe voorzitter, mevrouw Sybilla Dekker. De visserijsector heeft besloten het definitieve Noordzeeakkoord niet te ondertekenen en vooralsnog niet deel te nemen aan het Noordzeeoverleg. Alle deelnemers aan het Noordzeeoverleg hopen dat de visserijsector spoedig weer zal aansluiten.

³ Aanvullend op gerealiseerde beleidsinzet in Resultatenoverzicht van september 2020.

In uitvoering:

○ *Actieplan Toekomstbestendig Visserijbeheer IJsselmeergebied*

Om te komen tot een duurzame visserij op het IJsselmeer wordt met betrokken partijen voortvarend gewerkt aan de uitvoering van het Actieplan. De Regio Deal Noordelijk Flevoland (juli 2019), specifiek de pijler verduurzaming IJsselmeervisserij, is een belangrijke bouwsteen voor de uitvoering van dit actieplan. In 2020 is de koers op hoofdlijnen voor verduurzaming van de schubvisvisserij in het IJsselmeergebied bepaald ([Kamerstuk 31 710, nr. 78](#)). Het jaar 2021 staat in het teken van de nadere uitwerking van die hoofdlijnen. Deels betreft het activiteiten die het hele jaar (en verder in 2022) doorlopen, deels activiteiten die in 2021 worden afgerond (bijvoorbeeld beleidsregels voor ongebruikte rechten en ontheffing/ vrijstelling cultuurhistorische visserij). Vanuit LNV is er incidenteel 2,1 miljoen euro beschikbaar en uit de Regio Deal 5 miljoen euro.

Verbeteren natuur en biodiversiteit

De kringloopbenadering is cruciaal voor de natuur en biodiversiteit doordat kringlooplandbouw leidt tot geen of minimale emissies van schadelijke stoffen naar de omgeving. En andersom is biodiversiteit van cruciaal belang voor het welslagen van een natuurinclusieve kringlooplandbouw.

Gerealiseerd:

✓ *Wet stikstofreductie en natuurverbetering*

We kampen in Nederland met een stikstofprobleem met grote negatieve gevolgen voor onze natuur en ruimte voor (nieuwe) economische en maatschappelijke activiteiten. Makkelijke en snelle oplossingen zijn er niet, maar duidelijk is dat de uitstoot van stikstof omlaag moet. Dat vraagt een structurele inzet van overheden, maatschappij en de verschillende betrokken sectoren. In april 2020 heeft het kabinet de structurele aanpak stikstof gepresenteerd met als hoofddoel het realiseren van een gunstige of, waar dat nog niet mogelijk is, verbeterde staat van instandhouding ([Kamerstuk 35 334, nr. 82](#)). Het credo is dat de natuur moet herstellen op basis van een geloofwaardig en effectief pakket maatregelen. Dat is ook noodzakelijk om weer meer ruimte te realiseren voor toestemmingverlening. Onderdeel van de aanpak is een omvangrijk programma met maatregelen op het vlak van natuurherstel, natuurinclusieve ruimtelijke inrichting, stikstofreductie en monitoring en bijsturing om zeker te stellen dat de doelen worden gehaald. Belangrijke onderdelen van de structurele aanpak zijn vastgelegd in de Wet stikstofreductie en natuurverbetering ([Kamerstuk 35 600](#)), die inmiddels zowel door de Eerste en Tweede kamer is aangenomen. Met de wetwijziging worden onder andere de drie stikstofreductiedoelstellingen vastgelegd, zo moet in 2025 40 procent van de stikstofgevoelige habitats in Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde zijn, in 2030 50 procent en in 2035 74 procent. Dat komt neer op ongeveer 50 procent reductie van de stikstofemissies in 2035. In het wettelijke programma stikstofreductie en natuurverbetering zullen de stikstof- en natuurmaatregelen opgenomen en gemonitord worden.

Het streven is om het programma met maatregelen in de eerste helft van 2021 vast te stellen. In totaal is er voor circa 3 miljard euro voor diverse maatregelen gereserveerd. Een aantal van de individuele maatregelen om stikstofdepositie te reduceren, zijn op dit moment al in uitvoering, zoals de regeling voor gerichte opkoop van piekbelasters, de subsidieregeling voor brongerichte verduurzaming in het kader van de stalmaatregelen of de subsidieregeling voor retrofit binnenvaart. Daarnaast maakt de wetwijziging een vrijstelling voor de beoordeling van stikstofemissies van tijdelijke bouwactiviteiten mogelijk en regelt het dat er een programma wordt opgesteld om de PAS-meldingen te legaliseren.

Het stikstofvraagstuk onderstreept de noodzaak om een omslag naar toekomstbestendige landbouw met zo min mogelijk emissies te maken. Er komen onder andere middelen voor investeringen in duurzame stallen, minder eiwit in veevoer en betere mestaanwending. Er komt een Omschakelprogramma van 175 miljoen euro om boeren te helpen deze stappen te zetten. Voor boeren die vrijwillig willen stoppen is ook geld beschikbaar. Hiermee bieden de maatregelen perspectief voor zowel stoppers en blijvers en vormt de stikstofaanpak een belangrijk aangrijpingspunt om een nadere invulling te geven aan de omslag naar een meer natuurinclusieve kringlooplandbouw.

✓ *Uitvoeringsprogramma Natuur*

Voor wat betreft het Natuurherstelpakket dat onderdeel is van het wettelijk programma en waarvoor bijna 3 miljard euro is gereserveerd, heb ik begin juli 2020 op hoofdlijnen afspraken gemaakt met de provincies. Deze zijn nader geconcretiseerd in het uitvoeringsprogramma Natuur dat eind vorig jaar is vastgesteld ([Kamerstuk 33 576, nr. 216](#)) en een Agenda Natuurinclusief welke in de loop van dit jaar zal worden opgeleverd. Op basis van het uitvoeringsprogramma zal ik per provincie middelen toekennen om maatregelen uit te voeren die bijdragen aan de opgave. Op deze manier kunnen de eerste maatregelen van het natuurpakket van het programma in 2021 van start gaan. De plannen omvatten onder meer het versterken en verbeteren van natuurgebieden, hogere vergoedingen voor natuurbeheer en het stimuleren van natuurinclusieve landbouw in gebieden rondom natuurgebieden. Deze maatregelen worden zo veel mogelijk in samenhang met de bronmaatregelen uitgevoerd. Hiermee wordt de natuur versterkt, zodat stikstofgevoelige soorten en habitats zich herstellen. Het uitvoeringsprogramma draagt er op deze manier aan bij dat de Nederlandse natuur in de toekomst in een blijvend goede staat verkeert. In aanvulling op het nationale programma zullen de provincies gebiedsplannen voor stikstofreductie en natuurverbetering opstellen, waarbij goed moet worden gekeken naar de samenhang met de andere opgaven in de gebieden zoals klimaat(adaptatie).

✓ *Stimulering landschapselementen en agroforestry*

De investeringsregeling voor de stimulering van landschapselementen en agroforestry wordt gefinancierd vanuit klimaatgelden en overhevelingsgelden vanuit het GLB. De regeling is ingesteld om zowel de biodiversiteit als de CO₂-vastlegging in agrarisch gebied te vergroten en daarmee bij te dragen aan kringlooplandbouw, herstel van biodiversiteit en de klimaatopgave. Vanaf januari 2021 is 15 miljoen euro aan overhevelingsgelden vanuit het GLB beschikbaar. Openstelling van de regeling in 2020 is niet haalbaar gebleken omdat de transitieverordening van de Europese Commissie als grondslag voor de regeling nog niet gereed was en er nog tijd nodig is om de ICT-systemen voor de beoordeling van de aanvragen te ontwikkelen. De verwachting is dat in de komende weken meer bekend wordt over de verdere uitvoering.

✓ *Bossenstrategie gereed*

De Bossenstrategie van Rijk en provincies is op 18 november 2020 met de Kamer gedeeld ([Kamerstuk 33 576, nr. 202](#)). In februari 2020 ([Kamerstuk 33 576, nr. 186](#)) had ik het eerste deel met de ambities en de hoofdlijnen van de strategie al met de Kamer gedeeld. In het tweede deel zijn de ambities nader uitgewerkt en zijn acties omschreven die in 2030 moeten leiden tot de eerder omschreven doelen. Gezamenlijk verbinden Rijk en provincies zich aan een toename van ruim 18.000 hectare bos. Daarnaast gaan we de mogelijkheden verkennen of, en hoe, we dit kunnen aanvullen met 19.000 hectare extra bos buiten het Natuurnetwerk Nederland. Uitgangspunt bij de acties is om zo veel mogelijk te koppelen met andere opgaven in het landelijk gebied. Een voorbeeld hiervan is het klimaatadaptief maken van beken en rivieren. Ook kunnen we de woningbouwopgave koppelen aan een groene, bosrijke omgeving of kunnen we natuurinclusieve landbouw versterken met agroforestry en landschapselementen. Zodoende maken we optimaal gebruik van beperkte ruimte en middelen. Ook wordt er gewerkt aan de revitalisering van bestaande bossen en het compenseren van alle kap in het kader van de PAS met het Programma Natuur. Daarnaast wordt ingezet op het herstellen van heggen en bomensingels in de agrarische gebieden via het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EU. Dit jaar zullen partijen beginnen aan de uitvoering van de strategie.

In uitvoering:

○ *Stimuleren samenwerking rond biodiversiteit*

Op 16 oktober 2020 is de Kamer geïnformeerd over de voortgang van het interdepartementale Programma Versterken Biodiversiteit ([Kamerstuk 26 407, nr. 136](#)). In deze brief rapporteer ik mede namens de ministers van BZK, EZK, IenW en BHOS over de lopende kabinetsinspanningen gericht op herstel en versterking van de biodiversiteit. In deze brief worden onder meer initiatieven aangekondigd gericht op het versterken van het bewustzijn over het belang van biodiversiteit in de samenleving, zoals de publiekscampagne 'Maak grijs groener' die in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel tot stand is gebracht. Ook kondigt het kabinet in deze brief een aantal onderzoeken aan, door het PBL en door de WUR, naar de implicaties van het kabinetsstreven om de Nederlandse ecologische voetafdruk substantieel te verkleinen en naar handelingsopties voor het kabinet. De

komende tijd wordt de interdepartementale samenwerking gericht op biodiversiteitsherstel verder vormgegeven. Daarbij wordt ook nauw samengewerkt met lagere overheden en maatschappelijke partijen verenigd in de Agenda Natuurinclusief, een samenwerking in het kader van 'spoor 2' van het eerder genoemde Uitvoeringsprogramma Natuur.

Internationale strategie richten

Voor het realiseren van beleidsdoelstellingen zoals rond kringlooplandbouw, goede verdienmodellen voor boeren en tuinders en een veerkrachtige natuur is inzet in internationale context van belang.

Gerealiseerd:

✓ Noordwest-Europese conferentie duurzame veehouderij

Op 2 december vond de online conferentie 'Advancing Sustainable Animal Products' plaats vanuit de Fokker Terminal in Den Haag. Het doel van deze conferentie was om afspraken te maken met lidstaten, bedrijven en ngo's uit Noordwest-Europa om de markt voor duurzame dierlijke producten te versterken. Deze doelstelling valt onder de bredere marktstrategie van het programma Duurzame Veehouderij. In aanloop naar de conferentie hebben meerdere workshops plaatsgevonden om de effectiviteit van de conferentie te vergroten. De conferentie is goed bezocht, met ongeveer 75 deelnemers continu online, en met een breed deelnemersveld: zowel verschillende landen en verschillende soorten organisaties waren goed vertegenwoordigd. De sprekers van de conferentie bestonden uit de Nederlandse en Duitse ministers van Landbouw, de Europese Commissie en vertegenwoordigers vanuit de retail (Ahold-Delhaize en Lidl Duitsland), de verwerkende industrie (Danone), banken (Rabobank), en ngo's (Eurogroup for Animals). De conferentie is in zijn geheel **terug te zien**. In verschillende groepen gaan de **werkafspraken** die gemaakt zijn in de conferentie uitgewerkt worden voor drie thema's: a) harmonisering van dierenwelzijnslabels, b) harmonisering van duurzaamheidsbenchmarks en c) het uitwisselen van ervaring, bijvoorbeeld op het gebied van financiering (met nadruk op de rol van banken en contractafspraken tussen producenten en verwerkers). Mede dankzij de conferentie zijn deze werkgroepen breed samengesteld: ngo's, boerenorganisaties, retailers, verwerkers, financiers en onderzoekers uit Noordwest-Europa.

In uitvoering:

o IMVO-convenant land- en tuinbouw

In het convenant Land- en Tuinbouw over internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO), onderzoeken de agrarische sector, ngo's, vakbonden en de overheid samen de mogelijkheden voor structurele verduurzaming van de aanleverketens van de Nederlandse land- en tuinbouw. Een belangrijk doel is het stimuleren en faciliteren van agrarisch ondernemers tot het doen van *due diligence*: het borgen van de juistheid van de informatie over hoe producten tot stand gekomen zijn. Met de juiste middelen en kennis kunnen boeren zelf risico's in hun aanleverketens in kaart brengen om het inzicht in de daadwerkelijke risico's te vergroten. De betreffende beleidsinzet is echter nog niet gerealiseerd. De onderhandelingen rond het convenant bevinden zich nog altijd in een impasse. Ontwikkelingen ten aanzien van het stikstofdossier, corona en andere zaken hebben ervoor gezorgd dat dit dossier bij de agrarische sector geen prioriteit heeft gekregen. Ik blijf te allen tijde bereid om de gesprekken over dit convenant te hervatten. Ondertussen wordt onder leiding van de minister van BHOS verder gewerkt aan een algemene beleidsherziening ten aanzien van IMVO.

o Nationaal strategisch plan nieuw GLB

De ontwikkeling van het Nationaal Strategisch Plan voor het nieuwe GLB (GLB-NSP) is volop gaande. Het NSP zal na nationale besluitvorming eind 2021 worden ingediend bij de EC voor goedkeuring. De ambitie is dat het GLB - via het NSP - toekomstbestendig boeren sterker gaat belonen. Het nieuwe GLB moet daarmee van inkomensondersteuning naar prestatiegericht belonen gaan, met een ambitieuze invulling van ecoregelingen. In de brieven van 29 oktober 2020 (**Kamerstuk 21 501-32, nr. 1256**) en 23 december 2020 (**Kamerstuk 21 501-32, nr. 1271**) heb ik de Kamer de laatste stand van zaken gemeld ten aanzien van de Europese besluitvorming, de publicatie door de EC van specifieke landenaanbevelingen voor het NSP en de totstandkoming van de bouwstenen voor het GLB-NSP.

Via de subsidiemodule voor 'Pilots toekomstbestendige landbouw nieuw GLB' kunnen in de komende jaren informatie en inzichten verkregen worden die helpen om het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) beter te richten op het verduurzamen van de landbouw. Voor de module is 17,3 miljoen euro beschikbaar gekomen. De pilots worden gefinancierd met EU-middelen en aangevuld met nationale middelen vanuit de LNV-begroting.

Versterken brede welvaart in de regio

De regio is de plek waar economische, ecologische en sociale opgaven samenkomen en waar een integrale aanpak van deze opgaven nodig is om de brede welvaart voor burgers en bedrijven te versterken. Zo is de regio een belangrijke plek voor het sluiten van kringlopen van grondstoffen, hulpbronnen en natuurinclusieve landbouw. In de regio worden reststromen benut en ontstaan korte ketens van streekgebonden voedselproductie.

Gerealiseerd:

✓ *Regio Deals*

In 2021 komen de in totaal 30 Regio Deals verder tot uitvoering. Bij de uitvoering van de Regio Deals uit de tweede tranche (2019), die belangrijk zijn voor de uitwerking van de LNV-visie, zijn al veel resultaten zichtbaar. Op 20 januari 2021 heb ik de Kamer hierover nader geïnformeerd ([Kamerstuk 29 697, nr. 90](#)).

Zo krijgt in de regio Achterhoek het programma Kunstmestvrije Achterhoek gestalte door de uitvoering van het project 'bodemverbeteraar'. In deze innovatieve pilot wordt varkensmest afkomstig van regionale agrarische bedrijven in een biogasinstallatie verwerkt tot een groene en effectieve bodemverbeteraar.

Bij de Regio Deal Natuurinclusieve landbouw Noord-Nederland zijn inmiddels acht verschillende gebiedsprocessen opgestart om van onderop initiatieven op gang te helpen die richting geven aan 'anders boeren'. Het gaat om een mix van projecten die bijdragen aan een landbouw die meer dan nu in balans is met natuur en landschap, zoals experimenten rondom verdienvermogen, het in kaart brengen van knellende wet- en regelgeving, het aanvoeren van organische mest, strooien van natuurgras en een betere groen-blauwe dooradering.

Met behulp van de Regio Deal Food Valley geven Rijk en regio samen een impuls aan de transitie naar een duurzaam en gezond voedselsysteem. Excellent onderzoek en concrete (innovatieve) toepassingen in de praktijk worden aan elkaar verbonden op het terrein van duurzame en circulaire landbouw, en voeding en gezondheid. Een versnelde transitie in de landbouw krijgt impuls via het uitvoeringsprogramma Boer aan het Roer. De selectie van bedrijven en innovaties die op het boerenerf getest worden, is goed op gang gekomen. Inmiddels zijn er twaalf innovatietechnieken geselecteerd voor emissiereducerende maatregelen en drie innovaties op het thema bodem. In het Groene Hart is het Living Lab Boeren bij Hoog Water gestart. Dit project richt zich op de ontwikkeling van een veenweidenbedrijf met minimale klimaatimpact dat zo bijdraagt aan de verduurzaming van de landbouw.

Essentieel is dat bij de uitvoering in het kader van de Regio Deals de primaire leiding voor uitvoering van de projecten bij de regionale partners ligt. Verduurzaming van de landbouw en de omslag naar kringlooplandbouw krijgt ook aandacht in de recentelijk ondertekende Regio Deals uit de derde tranche, te weten die van: Zuid-Hollandse Delta (foodlab), Zuidoost-Friesland (bodemgesteldheid), Noordoost-Brabant (AgroProeftuin de Peel), Noord-Limburg (future farming) en Zeeuws-Vlaanderen (natuurinclusieve en klimaatadaptieve landbouw). De eerste resultaten van deze initiatieven zijn in 2021 te verwachten.

In uitvoering:

○ *Samenwerken in interbestuurlijk programma vitaal platteland*

In het interbestuurlijk programma vitaal platteland (IBP-VP) werken Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen samen aan een economisch vitaal, leefbaar en ecologisch duurzaam platteland. Via een gemeenschappelijke agenda wordt gewerkt aan transitieopgaven in het landelijke gebied. In de vijftien gebiedsprocessen die hierdoor op gang zijn gekomen wordt op veel verschillende manieren bijgedragen aan het realiseren van de LNV-visie. Bijvoorbeeld:

- In de Zuidwestelijke Delta is de 'Broedplaats Volhoudbare Landbouw' gestart die via verschillende projecten oplossingen genereert voor een volhoudbare, hooginnovatieve en circulaire agrarische sector en voedselketen in een biodivers landschap. Voorbeelden van projecten zijn: het ontwikkelen van kpi's om kringlooplandbouw meetbaar te maken op akkerbouwbedrijven, het ontwikkelen van agro-ecologische gewasdiverse teeltsystemen (strokenteelt) en het werken aan een biodivers agrarisch landschap door akkerranden- en bermbeheer.
- In Brabants Bodem, onderdeel van het Van Gogh Nationaal Park (in oprichting), is gestart met de biodiversiteitsmonitor, waar melkveehouders beloond worden voor hun prestaties op het gebied van waterkwaliteit, natuur en landschap.
- In het Heuvelland is gestart met de uitvoering van het idee om via verduurzaming van grondgebruik en ontwikkeling van een robuuster watersysteem te komen tot herstel van Europees beschermde natuur en tot minder wateroverlast in het Heuvelland van Zuid-Limburg.
- In het Westerkwartier (Groningen) is een project gestart waarin samen met boeren gekeken wordt naar mogelijkheden om hun bedrijfskringlopen te verbeteren.
- In veenweidegebied Aldeboarn / De Deelen (Friesland) draagt het IBP-VP bij aan een integraal gebiedsproces. De focus ligt niet alleen op de vermindering van de bodemdaling en CO2-uitstoot maar op het versterken van de vitaliteit van het gebied als geheel: economisch en ecologisch, nu en met het oog op de toekomst.
- Rond de Eems-Dollard worden scenario's ontwikkeld voor het gebruik van slib (reststof uit estuarium) om landbouwgrond op te hogen en zo bodemdaling tegen te gaan. Dit kan op grote schaal gaan bijdragen aan natuurherstel en een duurzaam klimaatadaptief landbouwgebied.
- In Drenthe werken boeren in verschillende projecten aan betere samenwerking tussen akkerbouw- en melkveebedrijven, aan betere samenwerking tussen landbouwbedrijven en natuurbeheerders en aan het sluiten van kringlopen op bedrijfs- en gebiedsniveau.

o *Meer experimenteerruimte voor kringlooplandbouw*

Een team van de WUR heeft op basis van een verkenning in de experimenteergebieden opdracht gekregen om een zestal pilots op te zetten en te begeleiden, gericht op een versterking van de samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij. Daarbij wordt aangesloten op initiatieven vanuit de praktijk. Op basis van een vooraf opgesteld experimenteerplan wordt in de samenwerkingspilots gestreefd naar een forse stap richting kringlooplandbouw. Met een daarop gerichte monitor wordt onderzocht of de beoogde doelen worden gerealiseerd en ongewenste milieueffecten worden voorkomen. Op basis van een review aan het eind van ieder jaar kan het plan voor het daaropvolgende jaar worden bijgesteld. Als de beoogde ontwikkeling wordt belemmerd door wet- en regelgeving of uitvoeringskwesties, zal bezien worden hoe deze knelpunten kunnen worden opgelost. De pilots zijn in meerdere opzichten divers van aard, waardoor de opgedane ervaringen ook van betekenis kunnen zijn voor andere gebieden. Communicatie maakt dan ook nadrukkelijk onderdeel uit van de opdracht.

Kennis en innovatie richten

Om de omslag naar kringlooplandbouw te kunnen maken en afspraken uit het klimaatakkoord te realiseren, is toepasbare kennis en innovatie cruciaal in alle schakels van de voedselketen. In samenwerking met de topsectoren Agri & Food en Tuinbouw & uitgangsmaterialen zijn een groot aantal publiek-private samenwerkingsprogramma's (pps) in uitvoering genomen. Deze programma's leverden resultaten op die bijdragen aan de omslag naar kringlooplandbouw en aan de klimaatopgave.

Gerealiseerd:

✓ *Publiek-private samenwerkingen*

Het zou te ver voeren om alle resultaten uit de publiek-private samenwerkingsprogramma's in dit overzicht op te nemen. Aan de hand van resultaten uit drie pps-en die in uitvoering zijn wordt een indruk gegeven van de praktische meerwaarde van deze programma's.

'Landbouw als vliegwiel voor energietransitie'; deze pps levert concrete handvatten aan agrarische ondernemers voor duurzame energieproductie en -opslag. Toepassing hiervan op grote schaal zou in potentie voor miljarden aan toekomstige investeringen in de energie-infrastructuur overbodig kunnen maken. Ook draagt de pps bij aan het realiseren van de klimaatafspraken van Parijs.

Enkele resultaten van deze pps zijn:

- In de gebiedspilot Noordelijke Friese Wouden (NFW) zijn ontwerpessies met boeren gehouden om zelfopgewekte energie te gebruiken. Deze hebben veel praktische toepassingen opgeleverd. Eén daarvan wordt door NFW samen met gemeente, provincie en Alliander in een pilot uitgewerkt. In deze pilot wordt overtollige zonnestroom in de zomer via een warmtepomp omgezet in heet water. Dit hete water komt in een waterbuffer bij het dorp. En in de winter verwarmt dit water het dorp. De pilot is op de schaal van een beperkt aantal woningen. In het vierde kwartaal van 2020 is een subsidieaanvraag (aardgasloze wijken) gedaan om tot realisatie over te gaan.
- Eind 2020 zijn de resultaten van het project in de gebiedspilot Hoeksche Waard bekend geworden: een project met ondernemers rond opslag van energie (door middel van waterstof of vriescapaciteit) om zo de seizoenonbalans in energieproductie en -gebruik aan te pakken en onbalans op het net te voorkomen. De geproduceerde waterstof is dan in beeld om diesel te vervangen in de landbouw. Het gaat hier om een verkenning om electrolyzers op het boerenerf of op een hoger schaalniveau in te zetten.
- Elektrisch beregenen. Om de emissie van CO₂ (en NO_x) te beperken is – zeker op bedrijven met een eigen installatie met zonnepanelen - elektrisch beregenen een optie ten opzichte van diesel. Om een dergelijke overgang te faciliteren is een factsheet opgesteld.

Eind 2020 is bekend geworden dat de pps uitgebreid kan worden met twee pilotgebieden (Noordoostpolder en Oost-Nederland).

'PPS Kringloopwijzer en Kringlooptoets'; deze kringloopinstrumenten zijn bestemd voor individuele melkveebedrijven om de efficiëntie van stikstof, fosfaat en koolstof en de bijbehorende verliezen, per schakel in het bedrijfssysteem, nauwkeurig in kaart brengt en te vergelijken met norm- en referentiewaarden.

In 2020 is het validatietraject voor de Kringloopwijzer ingezet voor stikstof en fosfaat. Nog niet voor methaan en andere broeikasgassen. Wel zijn de berekeningen ten aanzien van methaan bedrijfsspecifieker gemaakt. Hierbij is extra aandacht besteed aan het in kaart brengen van de emissies bij gebruik van verschillende voedermiddelen. Het onderzoek rond de Kringloopwijzer is gebruikt in de inventarisatie om te komen tot een Afrekenbare Stoffen Balans, een aanbeveling van de Commissie-Remkes. In eerste instantie zal dit worden gedaan voor grondgebonden melkveehouderijbedrijven, waarbij gekeken wordt naar emissies van stikstof en fosfaat, maar mogelijk ook ammoniak en broeikasgassen.

In de PPS Kringlooptoets 2.0 wordt kennis ontwikkeld over hoe om te gaan met kringlopen op verschillende schaalniveaus (bedrijf, regionaal, nationaal of globaal). In dit programma is afgelopen jaar gekeken naar effecten van een stop op import van niet-Europees veevoer. Het rapport zal begin 2021 worden opgeleverd.

'PPS Verwaarden mest'; de Groene Mineralen Centrale in de Achterhoek heeft ook in 2020 grootschalig varkensmest verwerkt tot biogas, stikstof-kaliumconcentraat, fosfaatmeststof, nutriëntarme organische stof en schoon loosbaar water. De geproduceerde biobased bemestingsproducten werden grotendeels weer in de regio afgezet binnen het kader van de pilot Kunstmestvrije Achterhoek (opgevoerd stikstof-kaliumconcentraat tot gewasspecifieke Groene WeideMeststof) en de pilot Groene Effectieve Bodemverbeteraar (nutriëntarme organische stof). De installatie is in 2020 verder geoptimaliseerd om de businesscase te verbeteren. De kwaliteit van de producten en de effecten van optimalisatie werden gemeten in het kader van TKI-project Meerwaarde Mest en Mineralen en het EU H2020 SYSTEMIC project.

✓ *Stimulansen voor kennis en innovatie op het boerenerf*

In het vierde kwartaal van 2020 is de **Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadviesing en Educatie (SABE)** voor het eerst opengesteld voor boeren, tuinders en agrarische bedrijfsadviseurs. Boeren en tuinders konden vouchers aanvragen die ze kunnen inwisselen voor adviesing door een onafhankelijke agrarisch adviseur of voor een stikstofcursus bij één van de groene hoger onderwijsinstellingen. Ook was het voor praktijknetwerken van boeren die samen willen leren en kennis willen uitwisselen over duurzame landbouw mogelijk om projectsubsidies aan te vragen. Voor adviseurs waren vouchers voor een opleiding tot stikstofadviseur beschikbaar. Bij de eerste openstelling waren voor boeren en tuinders 2000 advies- en cursusvouchers beschikbaar. In totaal zijn al op de eerste dag van de openstelling 2800 vouchers aangevraagd. Ook voor de projectsubsidies voor praktijknetwerken was veel belangstelling. In totaal zijn bijna 90 aanvragen gedaan en beoordeeld. Dit jaar worden de uitgegeven vouchers verzilverd en zullen de

praktijknetwerken die subsidie krijgen met elkaar aan de slag gaan. Daarmee wordt een belangrijke stap gezet naar bedrijfsaanpassingen die passen bij de omslag naar een duurzame landbouw. Tot en met 2023 worden jaarlijks nieuwe vouchers beschikbaar gesteld alsmede nieuwe projectsubsidies voor praktijknetwerken.

In het laatste kwartaal van 2020 is door de Vereniging van Agrarische Bedrijfsadviseurs (VAB) gewerkt aan de beoordeling en registratie van *onafhankelijke bedrijfsadviseurs* voor de nationale aandachtsgebieden in het BedrijfsAdviseringsSysteem (BAS). Dit ter ondersteuning van de SABE. Op dit moment zijn 135 bedrijfsadviseurs geregistreerd. Dit aantal zal dit jaar nog flink toenemen. Via het programma Praktijkkennis voor Voedsel en Groen financieren LNV en NWO-SIA praktijkgericht onderzoek. Per 1 januari van dit jaar is de eerste *kringlooplandbouw*lector in het hoger agrarisch onderwijs aangesteld. In het voorjaar zullen nog twee kringlooplandbouwlectoren volgen. In 2020 zijn zes calls uitgezet voor onder andere precisielandbouw en natuurinclusieve landbouw. In 2021 worden calls opengesteld voor onder andere klimaatrobuuste landbouw en alternatieve eiwitten. Ook begint dit voorjaar een pilot groene practoraten voor het mbo.

✓ *Investeringsregeling Precisielandbouw*

Uit het Europese Herstelfonds voor een veerkrachtig, duurzaam en economisch herstel van de landbouw uit de coronacrisis komt in 2021-2022 in totaal ruim 52 miljoen euro beschikbaar, onder andere voor precisielandbouw en natuurinclusieve landbouw. Via **twee landelijke regelingen** zullen boeren hier beroep op kunnen doen.

Aanvullend aan deze regeling zullen dit jaar zeven nieuwe telers deelnemen in het **Nationaal Programma Precisielandbouw** (NPPL). Hiermee kan meer ervaring opgedaan worden met de diverse typen duurzame teeltsystemen in de boerenpraktijk. De zeven telers gaan onder begeleiding van Wageningse experts van de Boerderij van de Toekomst aan de slag met strokenteelten en andere diverse teeltwijzen. Van hun ervaringen wordt uitgebreid verslag gedaan via allerlei mediakanalen. Zo leveren deze praktijkervaringen informatie op voor het actualiseren van onderzoekagenda's en gewenste, noodzakelijke innovaties.

In uitvoering:

○ *Missiegedreven onderzoek en innovatie*

In het kader van het **missiegedreven topsectoren- en innovatiebeleid** heeft het kabinet de ambities op het gebied van landbouw, water en voedsel in 2019 in missies vastgelegd. In samenspraak met betrokken departementen, bedrijfsleven, kennisinstellingen, regionale overheden en waterschappen is hiervoor vervolgens een breed gedragen agenda opgesteld die richting geeft aan het gezamenlijk innovatiebeleid voor de komende jaren. Door gezamenlijk op te trekken en te investeren in kennisontwikkeling en innovatie wordt een grote bijdrage geleverd aan maatschappelijke opgaven, zoals het toewerken naar een voedselproductieketen waarin men klimaatneutraal werkt, grondstoffen hergebruikt, geen negatieve impact op het milieu heeft en ruimte biedt aan biodiversiteit.

Voor de programmering van het onderzoek in de in totaal 32 meerjarige missiegedreven innovatieprogramma's (MMIP's) en sleuteltechnologieën onder de Kennis- en Innovatie Agenda Landbouw, Water, Voedsel zijn in 2020 veertien programmateams ingesteld. Een voorbeeld van zo'n programma is het MMIP 'Productie en Gebruik Biogrondstoffen'. Deze heeft als centraal doel: het stimuleren van innovaties voor een groter aanbod en betere benutting van biogrondstoffen, ter vervanging van fossiele grondstoffen, voor de ontwikkeling van de biobased circulaire economie en kringlooplandbouw. Ook reststromen spelen daarbij een belangrijke rol. Een ander voorbeeld is het MMIP 'Verminderen fossiele nutriënten en emissies naar bodem, water en lucht'. Deze heeft als doel het verminderen van het gebruik van 'fossiele nutriënten', het verminderen van niet-hernieuwbare grondstoffen bij de productie van meststoffen en het reduceren van emissies naar bodem, water en lucht vanwege de impact op mens, dier en milieu. De hierboven beschreven pps'en Kringloopwijzer en Kringlooptoets en Verwaarden mest zijn hier onderdeel van.

Op basis van een oproep in 2020 door de topsectoren Agri & Food, Tuinbouw & Uitgangsmaterialen en Water & Maritiem zijn in 107 publiek-private onderzoeksprojecten geselecteerd, die in 2021 starten. Ze omvatten een budget van 134 miljoen euro. Daarvan financiert de overheid 70 miljoen euro (waarvan ruim 40 miljoen vanuit LNV). De cofinanciering, voornamelijk vanuit het bedrijfsleven, bedraagt 64 miljoen euro. De gehonoreerde projecten geven antwoorden op kennis- en innovatieopgaven die voortvloeien uit de missies.

Om nieuwe inzichten uit onderzoek en praktijk te kunnen vertalen naar de praktijk van mkb'ers, waaronder boeren en tuinders, hebben de Topsectoren A&F en T&U en WUR in 2020 het programma Kennis op Maat (KoM) ingesteld. Jaarlijks wordt in KoM voor 3 miljoen euro aan capaciteit van Wageningen Economic Research ingezet voor initiatieven waarin kennisvertaling en -verspreiding centraal staat.

Algemene randvoorwaarden op orde

Om de kans op transitie naar kringlooplandbouw te vergroten is het van groot belang dat betrokken partijen verantwoordelijkheid nemen en gezamenlijk concrete doelen en indicatoren ontwikkelen waarmee over de voortgang en beleidstoezeggingen kan worden gerapporteerd. Ook is het zaak dat de ontwikkelingen die in de praktijk plaatsvinden zichtbaar worden gemaakt.

Gerealiseerd:

✓ *Praktische informatie over kringlooplandbouw voor boeren en tuinders*

Via [Groeien naar morgen](#) bericht het ministerie van LNV sinds eind 2020 over de ondersteuningsmogelijkheden die de overheid aanreikt aan agrarisch ondernemers. Ook laat Groeien naar morgen via video's en advertenties agrariërs aan het woord over hun uitdagingen bij het maken van de omslag naar een toekomstbestendige landbouw. De kringlooplandbouwscan (zie blz 4) maakt onderdeel uit van deze informatiebron.

✓ *Raamwerk monitoring kringlooplandbouw v1.0*

In 2020 is een raamwerk voor de monitoring kringlooplandbouw opgesteld. Hierbij is ook de aansluiting gezocht met de LNV-beleidsdoelen. De volgende stappen zijn om het raamwerk tot uitvoering te brengen. Hiervoor is het nodig om de dataset op orde te krijgen. De daadwerkelijke monitoring van de gehele set aan indicatoren zal gefaseerd worden ingevoerd. De eerste stappen hiertoe worden in 2021 voorzien.

In uitvoering:

○ *Aanpak wet- en regelgeving*

De inrichting van het systeem voor Gecombineerde Data Inwinning (GDI) wordt aangepast om opgave van percelen met nieuwe bedrijfstypen zoals strokenteelt, mengteelten en agroforestry mogelijk te maken, en om regionale samenwerking tussen veehouders en akkerbouwers te vergemakkelijken (met inachtneming van de eisen van meststoffenwetgeving en GLB). In de gecombineerde opgave van 2021 is voor strokenteelt en agroforestry (voor zover in opzet vergelijkbaar met strokenteelt) een voorlopige oplossing beschikbaar voor de digitale invoering. Aan een definitieve applicatie voor 2022 wordt gewerkt. Nadere uitwerking van de criteria en voorwaarden voor mengteelten en andere vormen van agroforestry moet nog plaatsvinden. Via pilots in experimenteergebieden wordt ervaring opgedaan met de samenwerking tussen veehouders en akkerbouwers, waarbij ook wordt onderzocht hoe de data-inwinning ter zake kan worden verbeterd.

Van een aantal bodemverbeterende producten die passen bij kringlooplandbouw is het gebruik (nog) niet toegestaan. Het gaat in het bijzonder om maaisel, compost en bokashi. In opdracht van LNV - in samenspraak met het ministerie van I&W - heeft de WUR hier een meerjarig Kennisprogramma voor ontwikkeld. In dat kader worden bij ruim 50 praktijkpilots in verschillende delen van het land de effecten onderzocht van het toepassen van deze bodemverbeteraars. De pilots werken met een inmiddels vastgestelde checklist gericht op de borging van de kwaliteit van zowel het toegepaste product als het verwerkingsproces en houden een dagboek bij. De verwachting is dat er over ongeveer een halfjaar een beeld is van de eventuele ongewenste milieueffecten. Dan zal ook duidelijk zijn of er voldoende basis is voor aanpassing van de wet- en regelgeving, zodat deze producten als bodemverbeteraar kunnen worden toegepast in de lokale kringloop. Intussen wordt gewerkt aan een voorbeeldvergunning waardoor het in de praktijk voor pilots eenvoudiger wordt de benodigde vergunningen te verkrijgen om bewerkt maaisel te kunnen toepassen, mits ze aan de voorwaarden voldoen. Tevens voorkomt dit wildgroei van initiatieven. Naar verwachting kan de voorbeeldvergunning vanaf begin tweede kwartaal 2021 worden toegepast.

- *Mede-eigenaarschap bedrijven en maatschappelijke organisaties*

Als minister van LNV blijf ik stakeholders uitnodigen om mede verantwoordelijkheid te nemen bij de omslag naar kringlooplandbouw. Ik zoek daarbij naar partijen die de urgentie erkennen om te komen tot een nog duurzamer Nederlands voedselsysteem en die willen samenwerken om de (economische) voorwaarden daarvoor te creëren. Verduurzaming is immers een gezamenlijke verantwoordelijkheid van iedereen in het voedselsysteem, van ondernemer tot consument en van maatschappelijke organisatie tot overheid. Samen scheppen zij de voorwaarden voor duurzame landbouw en dragen ze bij aan een gezonde natuur, een gezonde economie en uiteindelijk een gezonde maatschappij. Ik zie dat verschillende partijen die verantwoordelijkheid op de hun passende manier nemen.

- *Samenwerken in experimenteergebieden*

Tussen de experimenteergebieden worden met enige regelmaat kennis en ervaringen uitgewisseld. De betrokkenen beschouwen dit als een gedeelde verantwoordelijkheid. Via een aparte deelsite op het [Platform Kringlooplandbouw](#) en de websites van de experimenteergebieden worden binnenkort actualiteiten en activiteiten gedeeld. Op korte termijn is ook het 'spoorboekje' klaar: een digitale tool die overzicht en inzicht biedt in de ontwikkeltrajecten waaraan LNV en de experimenteergebieden gezamenlijk vorm en inhoud geven. Deze tool levert visualisaties op waarmee ook voor alle belangstellenden inzichtelijk kan worden gemaakt waaraan gewerkt wordt en welke voortgang wordt geboekt.

- *Tweede Staat van de Kringlooplandbouw*

In 2019 stond het dagsymposium 'Staat van de kringlooplandbouw' in het teken van 2030 en van de ambities om in dat jaar koploper te zijn in kringlooplandbouw. Vanwege de coronamaatregelen is een tweede fysieke bijeenkomst met grote aantallen mensen nog niet mogelijk geweest in 2020. Dit kan ook in 2021 nog op zich laten wachten. Het doel van het symposium – ervaringen uit de praktijk delen en laten zien welke kansen kringlooplandbouw biedt - is wel onderdeel geworden van de LNV-website [Groeien naar morgen](#). Het was ook het doel van diverse on-line versies van 'Dag van de kringlooplandbouw' van bijvoorbeeld [Caring Farmers](#) en het [Nederlands Centrum voor de Ontwikkeling van Kringlopprecisiebemesting](#).

Addendum Balans maart 2021 (aanvullend aan overzicht september 2020)

Hoofdpogave	<i>Gerealiseerd tot maart 2021 (in italics: gerealiseerd oktober 2020 - maart 2021)</i>	<i>In uitvoering (stand maart 2021)</i>
<i>Versterken verdienvermogen</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Rapport Taskforce Verdienvermogen ✓ Openstelling jongeboerenfonds ✓ Via fiscale regelingen budget voor initiatieven rond kringlooplandbouw ✓ Regeling ter stimulering van innovatie voor duurzame marktconcepten veehouderij ✓ <i>Ondernemerschapsagenda</i> ✓ <i>Bekendmaking 1ste resultaten agronutrimonitor ACM</i> ✓ <i>Aanpak duurzame agrofinanciering</i> ✓ <i>Wetsvoorstel oneerlijke handelspraktijken beschikbaar voor Tweede Kamer</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Wetsvoorstel nieuw pachtbeleid ○ Wetsvoorstel Samenwerking
<i>Concretiseren kringlooplandbouw</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Team Reststromen ✓ Pilot gebruik van nitraatapp ✓ Gestandaardiseerde meetset bodem ✓ Eerste Bodemtop ✓ Verduurzamingsplannen veehouderij gereed ✓ Leidraad gebruik van reststromen in tuinbouw ✓ Programma Groene Veredeling ✓ Saneringsregeling varkenshouderij ✓ Routekaart nationale biograndstoffen ✓ Regiegroep Veenweide ✓ Veenplan ✓ Regelingen voor stalinnovaties en andere klimaat- en kringloopgerichte innovaties ✓ <i>Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie Gewasbescherming 2030</i> ✓ <i>Kringlooplandbouwscan</i> ✓ <i>Verduurzamingsplannen veehouderij</i> ✓ <i>Subsidieregeling brongerichte verduurzaming Stal- en managementmaatregelen</i> ✓ <i>Uitwerking Nationaal programma Landbouwbodems</i> ✓ <i>Nationale eiwitstrategie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nieuw glastuinbouwconvenant ○ Actualisatie EU-biotechnologiewetgeving ○ Naar nieuw mestbeleid ○ Proefneming Kritische prestatie-indicatoren ○ Kunstmestvervanging uit dierlijke mest onder categorie kunstmest ○ Gebruik reststromen ○ Positie van het dier in de kringlooplandbouw
<i>Waardering voor voedsel vergroten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Taskforce Korte ketens ✓ Lancering #Verspillingsvrij-logo en resultaten Food Waste Challenge op de Horecava ✓ Campagne 'Over de datum?' ✓ <i>Nationale handelsmissie</i> ✓ <i>Aanpak top-10 belemmerende regels voedselverspilling</i> ✓ <i>Afspraken met supermarkten</i> 	
<i>Toekomst visserij borgen</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Advies duurzame kottervisserij ✓ Noordzeeakkoord ✓ Meervoudig gebruik Noordzee ✓ <i>Black box garnalenvisserij</i> ✓ <i>Verduurzaming mosselsector</i> ✓ <i>Noordzeeakkoord</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Actieplan Toekomstbestendig Visserijbeheer IJsselmeergebied
<i>Verbeteren natuur en biodiversiteit</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Samenwerking Deltaplan Biodiversiteitsherstel ✓ Onderzoeksbudget voor Deltaplan Biodiversiteitsherstel ✓ 7de Contract natuurinclusieve landbouw (SBB) ✓ Pilots landschapsinclusieve landbouw ✓ <i>Wet Stikstof en natuurverbetering</i> ✓ <i>Uitvoeringsprogramma Natuur</i> ✓ <i>Stimulering landschapselementen en agroforestry</i> ✓ <i>Bossenstrategie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Stimuleren samenwerking rond biodiversiteit

Hoofdgave	Gerealiseerd tot maart 2021 (in italics: gerealiseerd oktober 2020 - maart 2021)	In uitvoering (stand maart 2021)
<i>Internationale strategie richten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Oprichting internationaal onderzoeksnetwerk Circular Food Systems ✓ Strategie EU-agenda gedeeld met Europese Commissie ✓ Start Netherlands Food Partnership ✓ Afwegingskader veterinaire en fytosanitaire markttoegang derde landen ✓ <i>NW-Europese conferentie duurzame veehouderij</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ IMVO-convenant land- en tuinbouw ○ Nationaal strategisch plan nieuw GLB
<i>Versterken brede welvaart in de regio</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Regio Deal natuurinclusieve landbouw ✓ Experimenteerruimte gecreëerd via pilots ✓ <i>Regio Deals</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Samenwerken in 15 IBP-VP gebieden ○ Meer experimenteerruimte voor kringlooplandbouw
<i>Kennis en innovatie richten</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kennis- en innovatieagenda landbouw, water en voedsel ✓ Boerderij van de Toekomst van start ✓ <i>Publiek-private samenwerkingen</i> ✓ <i>Stimulansen voor kennis en innovatie op het boerenerf</i> ✓ <i>Investeringsregeling Precisielandbouw</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Missiegedreven onderzoek en innovatie
<i>Algemene randvoorwaarden op orde</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Eerste Staat van de Kringlooplandbouw ✓ Platform Kringlooplandbouw ✓ Agroloket ook voor knellende regels rond kringlooplandbouw ✓ <i>Informatie voor boeren en tuinders: Groeien naar Morgen</i> ✓ <i>Raamwerk monitoring kringlooplandbouw v1.0</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Aanpak wet- en regelgeving ○ Mede-eigenaarschap bedrijven en maatschappelijke organisaties ○ Samenwerken in experimenteergebieden ○ 2de Staat van de Kringlooplandbouw